

1. Openbare ruimten in de stad

Hoe kan sociale orde bestaan in de ingewikkelde, veelzijdige en snel veranderende samenlevingsvorm van moderne steden? Een meer klassieke vraag in de sociologie is nauwelijks denkbaar; het ontstaan van deze discipline is immers nauw verbonden met het stellen van deze vraag. Van de veelheid van antwoorden zijn die van de interactionisten misschien wel het meest bekend geworden. Simmel onderzocht de consequenties van het bijeen wonen van grote aantallen mensen op een klein grondgebied, die overigens door complexe arbeidsverdeling aan elkaar verbonden waren. Wirth werkte deze gedachte verder uit door op grond van de kenmerken grootte, dichtheid en heterogeniteit van bevolking de urbane samenlevingsvormen te karakteriseren en door de stedelijke persoonlijkheid eruit af te leiden. Op dit ogenblik staat deze benadering niet meer in het centrum van de belangstelling. Tromp (1985, p. 96) schrijft over de invloedrijke opstellen van beide auteurs dat ze 'uiteindelijk' niet meer zijn geweest dan 'een wegwijzer naar een doodlopende straat'.

Binnen de sociologie mag deze benadering zijn doodgelopen, dit geldt niet ten aanzien van de culturele antropologie. Met name zij die zich stadsetnografen noemen (vergelijk Hannerz 1980) houden zich met een dergelijke vraagstelling bezig. Het Amerikaanse tijdschrift *Urban Life* (zie Brunt 1985) staat vol met beschrijvingen van gedragingen van moderne stedelingen die duidelijk door het interactionistische perspectief zijn beïnvloed. Dit geldt vooral de variant die door Erving Goffman is ontwikkeld. In diens *Interaction ritual* (1967), *Relations in public* (1971) en *Behaviour in public places* (1963) worden mensen ten tonele gevoerd die elkaar vreemd zijn, maar wel met elkaar verkeren. Goffman laat zien hoe zij gebruik maken van een repertoire van bewuste en onbewuste regels van interactie om ordelijk sociaal verkeer in stand te houden.

Een van zijn leerlingen, Lyn Lofland, paste dit perspectief consequent toe op het gedrag van stedelingen in openbare ruimten. De inwoners en bezoekers van de stad 'leren' vooral door directe waarneming hoe zij zich moeten gedragen. De ordening van het stadsleven vindt plaats door interactie, het sociale verkeer

in openbare gelegenheden wordt geregeld door een rafelige etiquette. In haar *World of strangers* (1973) laat zij zien hoe moderne stadsbewoners en -bezoekers als ware kosmopolieten het vermogen bezitten om mensen, activiteiten en plaatsen in de stad snel te identificeren en de gedragsregels correct toe te passen. Zij legt de nadruk op de voorspelbaarheid, de regelmaat en ordelijkheid die daarmee in het potentieel verwarrende intermenselijke verkeer wordt geschapen. Ofschoon zij beschrijft hoe mensen in onverwachte, pijnlijke situaties een 'shield of privacy' creëren, wordt één van de meest interessante gezichtspunten van Goffman in haar globale beschrijving van 'urban skills' toch verwaarloosd. We bedoelen de gedachte dat de regels van het spel zich bij uitstek laten onderzoeken wanneer duidelijke schendingen plaatsvinden. Als Goffman (1967, p. 99) het heeft over pijnlijke en verlegenmakende (embarrassing) situaties zegt hij: 'By listening for this dissonance, the sociologist can generalize about the way in which interaction can go awry and, by implication, the conditions necessary for interaction to be right'.

Wij willen laten zien hoe dergelijke gedragsregels, juist in een situatie waarin duidelijke schendingen plaatsvinden, waar te nemen zijn. Het onderwerp heeft betrekking op een verschijnsel dat ook bij Lofland veel aandacht krijgt, namelijk de privatisering van de openbare ruimten. Iedereen kent dit verschijnsel. In iedere stad zijn plekken aan te wijzen die in beginsel bestemd zijn voor algemeen gebruik, maar door een bepaalde groep of door één of enkele individuen min of meer duurzaam in bezit genomen zijn. Het kan gaan om een stadspark dat door een vaste groep jongeren wordt gebruikt om te voetballen, om een café, een bioscoop of zelfs een wasserette die wordt gemonopoliseerd door een bepaalde sociale klasse of geslacht; om stationsrestaurants die lange tijd op vaste tijdstippen het ontmoetingsdomein van gastarbeiders of bejaarden zijn, openbare toiletten die zijn geprivatiseerd ten behoeve van homoseksuele activiteiten, straten die op een bepaald uur fungeren als tippelzones. Van privatiseren kan men spreken wanneer de betrokkenen geen voorwendsel meer gebruiken om hun aanwezigheid te verklaren; de buitenstaander neemt 'back stage behaviour' waar. Het privatiseren van openbare ruimten kan een min of meer permanent karakter krijgen. In dat geval spreekt Lofland van een 'kolonie'. Zij constateert in een dergelijk proces een interessante paradox: 'Such relationships tend to work both *for* and *against* the dominant spatial order of the modern city' (Lofland 1973, p. 131) en 'it makes the urban world "safer" and easier for those doing the colonizing. It even contributes to the overall spatial order on which the modern urbanite depends. But at the same time it is making the city more predictable, it is also making it more unpredictable, thus increasing the difficulty of operating in a world of strangers' (1973, p. 132). Welnu, in een dergelijke situatie hebben wij in het kader van ons leeronderzoek culturele antropologie geobserveerd. Hoe reageren argeloze passanten wanneer ze plotseling met een groep

mensen worden geconfronteerd die zich in een openbare ruimte 'gedragen alsof ze thuis zijn'?

2. Achter Artis

Sedert enige tijd wonen wij in een kampeerbusje op een braakliggend terrein achter Artis aan de Plantage Doklaan in Amsterdam. Het is een oud rangeerterrein van de Spoorwegen (de rails liggen er nog), waarvan de toekomstige bestemming nog onzeker is. Ondertussen is dit terrein reeds een jaar of tien – officieel – onbenut en er is een lacune ontstaan die kenmerkend is voor een 'urban zone in transition'. Geheel volgens het scenario van de sociologen van Chicago in de jaren twintig, heeft zich hier een bonte verzameling van mensen gevestigd. Voor een deel zijn dit mensen die zijn verhuisd vanuit de eerdere 'nomadenstad' bij het – oorspronkelijke – Waterlooplein (op de plaats waar nu de Stopera staat); voor het overige zijn het nieuwkomers. Aanvankelijk werd het meest zuidelijk gelegen gedeelte van het terrein in bezit genomen, maar al spoedig breidde dit zich uit.

Momenteel is ongeveer een derde deel van het totale terrein bewoond. Er wordt gewoond in oude stadsbussen en kleinere personenbusjes; in caravans, in al of niet mobiele bouwketen; in boten die bovenop lege 200 liter oliedrums zijn gezet; in oude wegenbouw- en woonwagens en houten hokken; en zelfs in verschillende hollen in de grond. Enkelen hebben gedurende alle jaargetijden genoeg aan een personenauto of een klein tentje. Ook dieren ontbreken niet aan het geheel. Hier zijn reigers, kippen, een haan, een ezel, een geit, honden en katten en zelfs een levensgrote (houten) olifant aan te treffen en te beluisteren.

Sommige bewoners hebben elders – nog – een huis of kamer, anderen niet. Sommigen staan permanent op dit terrein, anderen verdwijnen zo af en toe een paar dagen of weken, weer anderen vertrekken na verloop van tijd helemaal. Over het algemeen zijn zij die er wonen, mensen die anders willen leven en wonen dan de burgerlijke norm voorschrijft. Getuigen hiervan zijn niet uitsluitend de woonvorm, maar ook andere zaken, zoals bij voorbeeld een bord waarop 'liever vrij buiten dan uitbuiten' staat geschreven. Ook zijn er allerlei kunstuitingen te zien:: een half ingegraven auto met een plastic raket erop, een levensgrote pop die bij verschillende weertypen aan haar lessenaar zit, de neus van een golfplaten HY-busje, versierd met dennetakken en speelgoedbeesten, een Michelin-poppetje op een touringcar met een tangaslipje aan.

De mensen die hier wonen kennen elkaar meestal bij voornaam en trekken in meer of mindere mate met elkaar op, passen op elkaars spullen en wisselen ideeën met elkaar uit. Wanneer een nieuwkomer arriveert is het de bedoeling dat hij of zij eerst aan de dichtstbijzijnde bewoners vraagt of hij/zij op een bepaalde plaats mag staan.

De meeste bewoners hebben hun privé-domein op min of meer subtiële wijze afgebakend. De een door een paar stenen neer te leggen, de ander door allerlei takken in een stapel autobanden te zetten of door om de paar meter een afgedankt fietsenwrak half in te graven. Het meeste werk heeft een jongen achteraan het terrein hieraan besteed. Hij heeft van takken een soort heg gevlochten en die rondom 'zijn' terrein gezet. In deze heg zijn allerlei voorwerpen, zoals pollepels, belletjes, kerstversiering en speelgoed gevlochten. Duidelijk zal zijn dat de bewoners een houding aannemen alsof zij beschikken over 'proprietary rights toward the setting, similar to that which an individual might have toward his own home' (Lofland 1973, p. 124).

3. De bezoekers en hun auto

Onze kolonie ligt enigszins verscholen aan een doodlopende weg achter de Artis-gebouwen, zodat de meeste Amsterdammers er niet van weten. Dit geldt zeker voor mensen van buiten de hoofdstad. Wanneer Artis weinig bezoekers heeft, bevinden zich vrijwel geen andere mensen op het terrein dan de bewoners. Indien het echter drukker wordt bij Artis, dat is vooral 's zomers in het weekeinde, dan is dat anders. Dan wordt het gebied eveneens gebruikt als parkeerplaats door bezoekers aan de dierentuin. Als het werkelijk druk is zijn de straten onmiddellijk rond de dierentuin al vroeg vol met geparkeerde auto's en het ligt dan voor de hand om door te rijden de Plantage Doklaan in. Tot grote vreugde ziet men dan een groot braakliggend terrein dat zich naar links en naar rechts uitstrekt en waar gratis geparkeerd kan worden. Wanneer het tegen de middag al flink vol loopt en nog weinig parkeerplek over is, ziet men zich gedwongen naar het meest zuidelijke deel van het terrein te rijden. Daar merken de argeloze bezoekers van Artis plotseling dat dit deel van het terrein bewoond blijkt te zijn door het gezelschap dat we hierboven beschreven. Ze kunnen nu parkeren aan de rand, om de 'kolonie' heen of tussen de verschillende bouwsels in.

Vanuit onze woonplaats aan de voorzijde van het gekoloniseerde gebied hebben wij – wanneer het druk is – kunnen zien hoe steeds weer nieuwe gezinnen in auto's aan komen rijden. Ze hebben zich allen ingesteld op een gezellig dagje uit... Onverwacht worden ze geconfronteerd met een radicaal andere manier van wonen en leven. Ze zien de was buiten hangen, een half ingegraven auto, een bewoner die zo gek op silverpaint is dat hij zich van zijn hoedje tot zijn schoenen heeft volgeverfd. Ze ontwaren tandenpoetsende, etende of slapende figuren. Ze zijn onverwacht bij een groep mensen 'back stage' beland.

Deze confrontatie blijkt verwarring, argwaan en zelfs ontzetting teweeg te brengen. Het is werkelijk verbazingwekkend om de reacties van mensen te zien, wanneer ze merken in welke onduidelijke situatie zij zich bevinden. Het plotse-

ling aanschouwen van de 'kolonie' blijkt in hoge mate 'embarrassing' te zijn, men realiseert zich in een fractie van seconden 'out of place' te zijn (zie Goffman 1963, p. 219).

Wanneer wij in hun auto's turen, reacties signaleren en daarover notities maken, voelen wij ons omgekeerde voyeurs. Wij kijken hoe zij kijken. Voor velen schiet de etiquette van de geschoolde stedeling te kort, zij zijn niet in staat hun argwaan en afweer te verbergen. De aspirant-parkeerders reageren eerder op de verschrikte manier van vrouwen die met een exhibitionist worden geconfronteerd (zie Davis en Davis, 1976) dan op de doorgewinterde wijze van cosmopoliet.

Het is opvallend te zien hoe er een vast patroon is in het parkeren. Aanvankelijk vult men de 200 meter van de straat langs het terrein op met auto's, daarna het braakliggende terrein links, dan het gedeelte aan de voorzijde van de 'kolonie'. Wanneer men eenmaal besluit aan de rand en om de 'kolonie' heen te parkeren, is er doorgaans geen andere mogelijkheid meer. Men rijdt dan eerst helemaal naar achteren en parkeert daar, zodat het gekoloniseerde deel zich van achter naar voren opvult. Bij ieder nieuw parkeervak geldt: 'Wanneer er eenmaal één schaap over de dam is, volgen er meer'. Wanneer er meer alternatieven zijn, kiest men er kennelijk voor zo ver mogelijk van het gekoloniseerde deel af te parkeren. Of dit gezien moet worden als 'vlucht voor het onbekende' of 'respect voor de privacy van de kolonisten', blijft de vraag. Men besluit niet uit fysische maar uit sociale overwegingen. Praktisch gezien, dat wil zeggen wat betreft het aantal te verrichten handelingen, maakt het immers niet uit of links of rechts op het terrein geparkeerd wordt. De situatie wordt evenwel pas écht interessant wanneer het zó druk wordt dat mensen nauwelijks nog een alternatief hebben: Ofwel men zet de auto op het gekoloniseerde deel, ófwel men vertrekt en zoekt elders in de stad.

Voordat we de verschillende reacties bespreken, willen we melding maken van het feit dat een gering aantal mensen totaal 'vergeet' de situatie in zich op te nemen. Zij zetten hun auto plompverloren ergens neer. Bij hen is een soort reactie-op-termijn te zien; zij verkennen de situatie pas wanneer ze uitstappen. De meeste mensen verkennen evenwel vanuit de auto.

4. Reactiewijzen

Hoe de bezoekers van Artis reageren wanneer ze de 'kolonie' zien, is grotendeels terug te vinden in de studie van Lofland (zie Lofland 1973, p. 140-175). Zij stelt: 'The lone individual cannot transform the character of public space. He can, however transform the character of his social psychological relationship to that space' (1973, p. 140). De wijze waarop de parkeerders hun gedrag veranderen wanneer ze merken dat ze 'out of place' zijn, is globaal te verdelen in twee

reacties; het vermijden van de situatie óf het aangaan van de confrontatie. Dit kan op verschillende manieren gebeuren. We komen hier dadelijk nog op terug.

Daarnaast zien we regelmatig een situatie ontstaan die niet door Lofland beschreven wordt, namelijk het twijfelen. Hoewel op deze reactie uiteindelijk ook het vermijden van de situatie of het aangaan van de confrontatie moet volgen, noemen we deze situatie toch apart omdat deze zo opvallend is. Er wordt stilgestaan, vooruit gereden, achteruit gereden enzovoort. Er wordt ingestapt, uitgestapt, steun gezocht bij medeinzittenden. De situatie wordt besproken, soms wordt er zelfs ruzie gemaakt. Anderen kijken enige tijd stilzwijgend rond. Eenmaal is er een man die alleen in zijn auto zit en er zo te zien helemaal niet meer uit kan komen. Hij staat een tijd stil, rijdt een meter vooruit, staat weer stil, rijdt een meter achteruit, staat weer stil. Het meisje van de 'Engelse stadsbus' maakt net een praatje met ons en zegt: 'Ha, ha, hij kan er niet uitkomen' en roept dan naar de man: 'Ik zou maar weggaan als ik jou was, het zijn allemaal zigeuners hier. Het is hier hartstikke gevaarlijk!' Hierop rijdt de man verschrikt een eind achteruit. Zij: 'Ha, ha, hij gaat ook nog'. De man blijft echter weer een paar minuten stil staan en neemt eindelijk een besluit: Hij zet zijn auto achter de 'Engelse stadsbus'. Tot onze verbazing loopt hij vervolgens op ons af en vraagt beuust: 'Staan ik zo goed?', waarop wij hem geruststellen en beloven op zijn auto te passen. Kennelijk is de aanblik van een dergelijke 'kolonie' zó verwarrend, dat deze mensen er even de tijd voor nodig hebben om zich op deze nieuwe, onverwachte situatie in te stellen.

5. Het vermijden van de situatie

Dit is een reactiewijze die wij zeer vaak gezien hebben. De bezoekers proberen door hun houding een symbolische transformatie van de situatie tot stand te brengen. Doordat de 'kolonisten' de openbare ruimte achter Artis op een dergelijke wijze hebben geprivatiseerd, blijft voor de parkeerders slechts een sociaal psychologische privatisering over. De wijze waarop dit gebeurt is terug te vinden bij Lofland (1973, p. 140-157). Achter Artis zien we het vermijden van de situatie op de volgende manieren gebeuren:

Op de vlucht slaan. Deze mensen rijden bij de aanblik van de 'kolonie' achteruit het terrein af, óf ze rijden tóch naar links terwijl ze aan de andere terugrijdende auto's kunnen zien dat daar geen parkeerplek meer is. Dit, terwijl ze tevens zien dat er op het gekoloniseerde gedeelte voldoende ruimte is om de auto neer te zetten.

Opvallend is het om te zien dat dit 'vluchten' vaak op aandringen van de vrouw gebeurt. Deze zie je druk redetwisten met de man en armbewegingen maken dat de man naar de andere kant moet rijden. Deze discussie wordt vooral hevig wanneer de man eventueel wél genegen is op het gekoloniseerde deel te

parkeren. Kennelijk hebben op dit soort dagen de vrouwen het voor het zeggen, zodat er vrijwel altijd gevlucht wordt.

Ook hebben we in een dergelijke situatie een keer een vrouw met de kinderen zien uitstappen, terwijl haar man daarna het gekoloniseerde deel oprijdt. Toen ze later de auto kwamen halen zei de vrouw aan de rand van de 'kolonie' met nadruk: 'Ik wacht hier met de kinderen'. In deze situatie 'vluchtte' slechts een deel van het gezin.

Dit vluchten gebeurt vaak op een geschrokken manier. Accuut wordt de rem ingetrapt en er wordt vol gas achteruit gereden of gedraaid. Eenmaal had iemand zo'n haast dat het weinig scheelde of hij was achteruit tegen een ander – de laatst gearriveerde – aangereden. Enkele mensen rijden aanvankelijk het gekoloniseerde deel helemaal af en besluiten dan alsnog te vluchten, terwijl ze toch parkeerplekken genoeg moeten hebben gezien. Vaak wordt er daarbij door de inzittenden gelachen. Een keer zagen we een zogenaamde 'verlate vlucht'. Een man zette zijn Fiat Panda tegenover de ingang van het gekoloniseerde gedeelte neer. Hij was echter 'vergeten' de omgeving van te voren te verkennen. Hij stond dan ook even verbouwereerd om zich heen te kijken. Zijn vrouw vond er zo te zien ook van alles van, maar de kinderwagen en koelbox werden toch uitgeladen en men liep weg, richting ingang Artis. Vijf minuten later kwam de man alleen terug, stapte in en reed zijn auto een eind van de 'kolonie' af en parkeerde daar.

Een symbolisch schild om zich heen maken. Hiervan bestaan drie varianten:

1. Minimale gelaatsuitdrukking. Man (meestal achter het stuur) en vrouw werpen een korte blik naar rechts op de 'kolonie', soms slechts een fractie van een seconde en kijken onmiddellijk daarop volgend de andere kant uit. Vooral bij vrouwen lijkt een soort nekkramp toe te slaan. Ze draaien hun hoofd krampachtig de andere kant op en sturen als het ware mee in een wijde bocht naar links, weg van de 'kolonie'.

Wanneer er in deze situatie iets gezegd wordt tegen elkaar, gebeurt dit meestal 'tussen de tanden door'. Men probeert zoveel mogelijk het gezicht 'in de plooi' te houden. We herkennen hier een van de methoden om een symbolische privé-schild om je heen te maken, welke door Lofland beschreven wordt, namelijk: 'Minimize expressivity, keep one's facial expression impassive' (Lofland 1973, p. 154).

Regelmatig zagen we vrouwen ook een deel van hun gezicht met hun hand bedekken, bij voorbeeld door een hand voor hun mond te houden of aan hun haar te plukken. Een gebaar dat Goffman beschrijft als een 'participation shield; it is possible to look in on a social situation from a distance or from behind a one-way panel and be little seen oneself, in which case one can, in effect, partake of the events but not be exposed to scrutiny or address' (Goffman 1979, p. 70).

2. Minimaal fysiek contact. Hier zou de prachtige uitdrukking van Goffman

niet misstaan over hoe mensen op het naaktstrand om zich heen kijken (1976, p. 102); 'als het object niet is aangekleed, kleedt de kijker zijn oog aan'. Mensen kunnen tot in het extreme 'niets' zien. Zo parkeert er de eerste zondag dat wij voorin ons busje zitten te observeren, een auto pal voor onze bus (waaraan slaapzak en kussens te luchten hangen). Hier stappen twee mannen, twee vrouwen en drie kinderen uit. De vrouwen loodsen de kinderen onmiddellijk naar de andere kant van de auto en spreken druk met hen over Artis. Voor onze neus, op pakweg drie meter afstand, wordt gerommeld met paraplu's, jassen, uitklapbare kinderkarretjes. Al die tijd staat men bij voorkeur zoveel mogelijk met de rug naar ons toe gericht. Ze lopen weg zonder één blik op ons te werpen. Veel mensen die net doen of ze niets zien gaan toch extra voelen of alle deuren op slot zijn en schuiven hun autoantenne naar binnen. Vaak zijn de kinderen een probleem, immers zij zijn nog onvoldoende gesocialiseerd en kijken en praten wél over wat ze zien. Er wordt dan door de ouders 'nietszieners' óf niets gezegd, óf de kinderen worden afgeleid met een opmerking over iets anders. Ook worden ze wel tot de orde geroepen. Dit laatste overkwam Patrick, die met zijn vader, moeder en oma richting Artis liep en méér dan geïnteresseerd een en ander opnam, waarop zijn moeder tegen hem siste: 'Patrick, vóór je kijken'. Een ander jongetje was al naar Artis geweest en zei over de 'Engelse stadsbus': 'dat is een reisbus, hij is wel erg verroest, maar de achterkant vind ik wel mooi'. Zijn vader commandeerde: 'Gá de auto in'. Soms maken kinderen het echter door hun onbevangenheid makkelijker voor hun ouders. Zo is er een aantal kinderen dat totaal niet onder de indruk is van al die bouwsels, maar dat van alles te melden heeft over de rails die er nog liggen. Het is immers een oud rangeerterrein van de Spoorwegen.

3. Niets bijzonders opmerken. Deze mensen creëren een privé-schild op de wijze die Lofland (1973, p. 155) beschrijft met: 'When in doubt, disattend. Keep oneself aloof. Avoid attending (unless one can do so from a safe distance) to anyone who either looks or behaves "oddly". When fleeing is not possible, act as if nothing peculiar were going on. Do nothing to suggest to the person in question that he or she is not quit "normal"'. Deze mensen zien wél dat de ruimte gekoloniseerd is, maar proberen te doen alsof dat niets bijzonders is. Dit zijn de mensen die nonchalant hun auto neerzetten en fluitend, neuriënd, met een 'bevroren' glimlach of grimas wegllopen. Zij proberen te doen alsof ze het 'normaal' vinden doch zijn duidelijk niet op hun gemak. Deze mensen beginnen te praten over de hond van het 'onderzoeksteam', die zich ter plekke heerlijk in het zonnetje koestert, of over het weer. Vaak zijn deze mensen toch ook een beetje nieuwsgierig, maar ze hebben besloten te doen alsof er niets aan de hand is, dus hoe doe je dat? Ook hiervoor is de hond een dankbaar alibi. Zo waren er een man, vrouw en drie kinderen plus drie honden die pal achter ons op een biels gingen zitten. De kinderen en honden begonnen al snel met onze hond te spelen

en te rennen. Ze hadden allerlei hondenspeelgoed bij zich. Ondertussen zaten de man en vrouw zo'n drie kwartier met elkaar te kwebbelen. Toen ze besloten weg te gaan bleek het 'piepertje' kwijt te zijn; een piepend speelgoedbeest, dat volgens de vrouw 'het lievelingsbeest' van haar hond was. Nu moest er druk gezocht worden onder allerlei bussen en er werd nadrukkelijk gekeken in allerlei bussen. Een goede manier om 'legaal' overal naar binnen te 'peepen'.

6. De confrontatie aangaan

Een heel andere reactie dan de vermijding is die van mensen die de confrontatie aangaan. Deze reactie in een op zich onduidelijke situatie wordt door Lofland slechts op één manier beschreven. Volgens haar is het aangaan van de confrontatie slechts weggelegd voor de 'urban skilled'. Dit zijn de mensen die zich 'coolness' en 'tolerance' kunnen veroorloven doordat zij een grote ervaring hebben in hoe zij zich in allerlei situaties moeten gedragen. (zie Lofland 1973, p. 158-160). Ook wij kwamen de 'skilled urbanite' een enkele maal tegen. Deze mensen reageren open en spontaan op de onverwachte situatie waarin zij terecht gekomen zijn en weten er flexibel op in te spelen. Zo zijn er op een zondag twee dames met een busje. Zij gaan met een aantal zwakzinnige pupillen naar Artis. Ze parkeren hun busje tussen die van ons en de buurman. Wanneer ze ons buiten zien zitten zegt het ene meisje: 'We komen gezellig naast jullie parkeren als je het goed vindt tenminste'. Bij terugkomst van Artis wordt relaxed een glas limonade uitgedeeld en gevraagd of we een vuurtje hebben. Een andere zondag komt er een auto voor ons staan, de man stapt uit, kijkt op ons nummerbord en zegt vervolgens: 'Ja, Nederlands, ik moest even kijken wat voor taal ik moet spreken. Hé, vinden jullie het goed als ik hier parkeer?' Degenen die op een dergelijke wijze de confrontatie aangaan vormen echter tijdens deze observaties een kleine minderheid. Veel vaker hebben we geobserveerd dat mensen op een heel andere – niet door Lofland beschreven – wijze de confrontatie met de 'kolonie' aangingen. Namelijk op de volgende twee manieren:

Aapjes kijken. De betrokkenen nemen er doorgaans uitgebreid de tijd voor om stil te staan, zij rijden een stukje het gekoloniseerde deel op zodat ze er 'goed voor zitten' en blijven zo staan kijken. Enkelen rijden het hele gekoloniseerde gedeelte langs, druk rondkijkend alsof ze reeds in Artis zijn en komen dan langzaam terugrijden. De man buigt zich voorover langs zijn vrouw heen om alles goed te kunnen zien, er wordt druk gesticulerend gewezen, gepraat en gelachen of men neemt alles stilzwijgend in zich op. Vaak zien we een soort decorumverlies ontstaan; er is verbazing, walging of angst te lezen op de gezichten.

Sommigen komen later lopend terug om foto's te maken. Bij onze buurman kwam eens een hele familie op een afstand stilzwijgend kijken hoe hij een lamp in zijn bus vernieuwde. Alsof het ging om het 'voederen der dieren'. Ze gingen

pas weg toen hij besloot naar binnen te gaan. Voor dergelijke bezoekers heeft de voorste bewoner onlangs een groot bord met een pijl richting Artis neergezet: 'Artis die kant op'.

Ruzie zoeken. Hier wordt het spel om de macht gespeeld; wie bepaalt de bestemming van het territorium? Dit zijn mensen die vinden dat het gekoloniseerde gedeelte van het terrein onrechtmatig gekoloniseerd is, het zou 'niet-moeten-mogen'. In hun ogen is het een parkeerplaats (hetgeen feitelijk niet zo is, het is een braakliggend terrein) en dus hebben zij meer recht om daar te parkeren dan zij, die het onrechtmatig hebben bezet. Dit uit zich in een onmiddellijk op een bepaalde plek af rijden en geen rekening houden met de mensen die er wonen of hun spullen. Zo zagen we dat de waterkan van de buurvrouw omver werd gereden (en niet opgeraapt). Ook werd er een auto tegen de vuilniszak van de overbuurman gezet. Iemand anders' afwasbakje moest het ontgelden. Verder werden de planken, die het meisje van schuin tegenover ons had neergelegd om te voorkomen dat ze anders niet meer weg kon met haar eigen auto, met het hele gezin van een dergelijke parkeerder weggesjouwd. Een jongetje werd er op uitgestuurd om maar 'achter die Engelse bus' te gaan 'pissen'. Overigens, deze mensen laten de 'kolonie' na het aangenaam verpozen in Artis, meestal en zonder blikken of blozen, hun schillen en dozen. Deze mensen kunnen ook uitgesproken boos om zich heen kijken en lopen mopperend en met grote passen weg.

7. Discussie

Lyn Lofland legt in haar *World of strangers* (1973) de nadruk op het feit dat moderne stadsbewoners en -bezoekers 'geleerd' hebben hoe ze in openbare ruimten in de stad de juiste rol op de juiste plaats moeten spelen. Zij beschikken hiervoor over een repertoire aan gedragsregels en passen deze correct toe in allerlei situaties. Als gedragsregels voor onduidelijke situaties noemt zij de verschillende – ook door ons geobserveerde – manieren van vermijding. Daarnaast is er voor de 'skilled urbanite' het flexibel aangaan van de confrontatie weggelegd. Ondanks het feit dat we met de studie van Lyn Lofland in Nederland ook een heel eind komen, zijn er in een situatie zoals achter Artis reactiewijzen te observeren welke zij in haar studie met betrekking tot Californië niet registreert. In Loflands studie wordt immers niet beschreven dat mensen soms lang twijfelen vóórdat ze weten hoe ze moeten reageren in een onduidelijke situatie. Ook beschrijft zij niet dat sommigen in een dergelijke situatie de confrontatie op een ruzieachtige of 'aapjeskijkende' manier aangaan. Wij menen dat deze verschillen niet veroorzaakt worden doordat er in Nederland minder kosmopolitisch ingestelde mensen zouden zijn, maar door haar wijze van observeren. In de situatie die Lofland heeft bestudeerd komen 'schrikreacties' slechts bij uit-

zondering voor. Zij heeft meer 'alledaagse' situaties bekeken.

Een situatie zoals achter Artis is voor de meeste mensen niet alledaags. Het is een situatie waarin de parkeerders zich 'out of place' voelen. Volgens Goffman laten de regels van het spel zich juist bij uitstek onderzoeken in een dergelijke 'embarrassing' situatie. Doordat Lofland zulke situaties verwaarloost in haar studie ontstaat een incompleet beeld van het gedrag van moderne stadsbewoners en -bezoekers in openbare ruimten.

Geraadpleegde literatuur

- Brunt, Lodewijk, 'Stadsstudies: antropologische en etnografische perspectieven'. *Sociologische Gids*, 32, 1985, p. 120-138.
- David, Sharon Kantorowski en Phillip W. Davis, 'Meanings process in erotic offensiveness; an expose of exposes'. *Urban Life*, 5, 1976, p. 377-396.
- Goffman, Erving, *Behaviour in public places*, The Free Press, New York 1963.
- Goffman, Erving, *Interaction ritual*. Pantheon Books, New York 1967.
- Goffman, Erving, *Stigma; notes on the management of spoiled identity*. Penguin Books, Middlesex 1968.
- Goffman, Erving, *Relations in public*. Penguin Books, Middlesex 1971.
- Goffman, Erving, *Gender advertisements*. MacMillan Press, Londen 1979.
- Hannerz, Ulf, *Exploring the city. Inquiries toward an urban anthropology*. Colombia University Press, New York 1980.
- Lofland, Lyn, *A world of strangers. Order and action in urban public space*. Basic Books, New York 1973.
- Tromp, Bart, 'Sociologie en de stad'. *Sociologische Gids*, 32, 1985, p. 90-104.